

Zaniknuté a existujúce historické cintoríny Bratislavy – špeciálne kultúrne a prírodné pamiatky mestskej krajiny

Hrnčiarová, T.: Extinct and Existing Historical Cemeteries of Bratislava – Special Cultural and Natural Monuments of Urban Landscape. *Životné prostredie*, 2019, 53, 1, p. 32–40.

Herein we record the creation of several cemeteries in Bratislava; in both its historical core and suburbs. The first cemetery was documented at Bratislava Castle in the 9th century, and by the end of the 19th century, 21 cemeteries had been established in the city and its suburbs. As the population grew with intensive city urbanisation and hygiene, cemeteries began to emerge in the more distant city outskirts. There were three temporal stages: location of cemeteries in the inner city in the 13th to 14th centuries; cemeteries in the inner suburbs in the 14th to 18th centuries and cemeteries located more in the outer suburbs after the 18th century to ensure hygiene. There are six cemetery categories dependent on location: on the castle hill in the fortified Bratislava Castle (1 cemetery), in the inner city enclosed by city walls (1), in the inner suburb between the city walls and palisade fortification (6), in the outer suburbs between the palisade and the wall fortification (5), on the castle hill outside Bratislava Castle fortifications (5) and behind the fortified wall (3). Of the total number of 21 cemeteries, five have been preserved and four are just historical fragments. These are respected national cultural monuments and city memorials; and although their natural protection is inadequate, they are considered significant gene pool sites.

Key words: historical cemeteries, development and spatial location of cemeteries from the 9th to the 19th centuries, Bratislava, cultural and natural conservation of cemeteries

Coemeterium/cimiterium (latinsky), *cintorín* (pôvod slova z latinčiny) – je zámerne vytvorený priestor vyhradený na pochovávanie zosnulých. História cintorínov dokumentuje rôzne spôsoby pochovávaní a výber miesta v mestskej krajine. V Bratislave v jej historickom jadre a vtedajších predmestiach zaznamenávame vznik niekoľkých cintorínov, ktoré boli s rozvojom mesta postupne presúvané do okrajových častí. Približne od 9. storočia sa začalo v Bratislave pochovávať na vyčlenené pohrebne miesta – cintoríny. Spočiatku išlo o cintoríny v okolí mnohých kostolov, kláštorov, nemocničných a sociálnych zariadení. S nárastom počtu obyvateľstva, s intenzívnym urbanizačným rozvojom mesta a tiež z hygienických dôvodov sa začali hľadať pre zosnulých nové miesta vo vzdialenejších, resp. okrajových častiach mesta. Podobne ako pri stavbe domu, aj pri stavbe pomníkov badať, z ktorej vrstvy ľudia pochádzali, čím sa zaoberali a akého vierovyznania boli.

V priebehu niekoľkých storočí možno na území bývalej Bratislavy dokumentovať zmenu geografického rozloženia historických cintorínov, ich vývoj a v niektorých prípadoch aj zánik. Päť z 21 historických cintorínov sa zachovalo dodnes, i keď na pochovávanie slúžia už iba v obmedzenej miere, resp. sú uzavreté, ďalšie štyri predstavujú už len historické fragmenty bývalých cintorínov a dvanásť sa nezachovalo. Mnohé z nich nezane-

chali po sebe žiadnu stopu ani pomník, pamätnú tabuľku, že tu boli. Ako ojedinelé príklady možno spomenúť zaniknutú Kaplnku sv. Jakuba s karnierom po bývalom Cintorín sv. Jakuba na dnešnom Námestí SNP, kde prebieha archeologický výskum, alebo zachovanú Kaplnku starého evanjelického cintorína na Konventnej ulici. Tie staré cintoríny, ktoré dodnes pretrvali, stali sa v meste významným kultúrnym dedičstvom na spoznávanie histórie, miestom na exkurzie, prechádzky alebo aj na príležitostný rekreačný beh a predovšetkým miestom, kde sa okrem architektonickej hodnoty udržali aj špecifické podmienky na zachovanie biodiverzity v mestskej krajine.

Vývoj lokalizácie bratislavských cintorínov do konca 19. storočia

V areáli dnešného Bratislavského hradu sa zachovali zvyšky základov pôvodného slovanského kostola, okolo ktorého sa už v 9. storočí nachádzal cintorín (Bagin, Krajčí, 1988). Predpokladá sa, že na plošine hradného návršia bol kresťanský cintorín až do konca 12. storočia (Horváth, 1971). Neskôr toto miesto nestačilo na pochovávanie a začiatkom 13. storočia sa pochovávanie prenieslo do vnútorného mesta (do okolia kostola – predchodcu Dómu sv. Martina) a na niekoľko cintorínov aj na vnútornom predmestí v okolí kostolov

(Kostola sv. Vavrince v dolnej časti dnešného Námestia SNP, Kostola sv. Michala na dnešnom Župnom námestí, Kostola sv. Ondreja pravdepodobne na dnešnej Gorkého ulici) a na Podhradie (do okolia Kostola sv. Mikuláša na východnom svahu Bratislavského hradu, dnes pravnoslávneho chrámu). Pred blížiacim sa tureckým nebezpečenstvom (po Bitke pri Moháči po roku 1526) tieto predmestské kostoly spolu s cintorínmi zo strategických dôvodov zbúrali.

Obyvateľstvo si začalo uvedomovať zvýšené riziko pochovávaní v bezprostrednej blízkosti obytných domov, preto sa z hygienického hľadiska zakázalo pochovávať na cintorínoch vo vnútornom meste. Pochovávanie sa opätovne prenieslo na bratislavské vnútorné predmestia za mestské hradby. Tak vzniklo na predmestí niekoľko cintorínov v bezprostrednej blízkosti novopostavených kostolov, kláštorov a nemocničných zariadení. Pochovávalo sa aj priamo v kryptách kostolov. K ďalšej vlne rušenia viacerých cintorínov sa pristúpilo koncom 18. storočia. Udialo sa to najmä v 70. – 80. rokoch 18. storočia pri zbúraní mestských hradieb a pri rozširovaní a výstavbe mesta. Urbanizačným procesom došlo k spojeniu vnútorného mesta s jeho vnútorným predmestím. Podľa nariadenia Jozefa II. (panoval v rokoch 1780 – 1790) cintoríny nemohli ležať uprostred obývaných plôch mesta, aby sa tak predišlo častým epidémiám a nákazám, preto sa pristúpilo k ich rušeniu aj vo vnútornom predmestí a vytvoreniu nových na vonkajšom predmestí, prípadne sa zriadili až na okrajových častiach mesta – za vonkajšou stranou šancového (valového) opevnenia.

Z hľadiska geografického rozmiestnenia cintorínov badať v Bratislave v priebehu časového obdobia ich premiestňovanie od stredu mesta smerom von. Tento vývoj premiestňovania cintorínov možno zhrnúť do troch etáp:

1. do 13. až 14. storočia lokalizácia cintorínov a pochovávanie vo vnútornom meste obohanom mestskými hradbami;
2. od 14. do 18. storočia zriaďovanie cintorínov vo vnútornom predmestí, priestore medzi mestskými hradbami a vonkajším palisádovým opevnením;
3. od 18. storočia sa z hygienických dôvodov lokalizácia cintorínov usmerňovala na vonkajšie predmestie, do priestoru medzi vonkajším palisádovým opevnením a ochrannou hrádzou – šancovým opevnením, resp. pred brány palisádového opevnenia (napr. Cintorín pri Kozej bráne a Ondrejský cintorín).

Menšie cintoríny boli aj naďalej súčasťou bezprostredného okolia niektorých kostolov a kláštorov. Neboli to verejné cintoríny, ale spravidla sa sem pochovávali len príslušníci kláštorov. Prelom 18. a 19. storočia sa vyznačoval aj v zakladaní cintorínov v duchu osvietenecských reforiem ako krajinárskych záhrad a lesných cintorínov (Pohaničová, 2009).

Vývoj názvov historických cintorínov

Pri pomenovaní cintorínov prevládala v minulosti názor zachovať určitú kontinuitu názvov po zrušení starých tak, aby novozaložené cintoríny prebrali ich názov bez ohľadu na miesto vzniku (Horváth, 1971). Napríklad existovali dva martinské, dva mikulášske a michaliské a dokonca štyri cintoríny s názvom ondrejský. Na ich lepšie rozlíšenie sa spravidla používal ešte doplnok ako starý alebo nový, katolícky alebo evanjelický, tiež s rôznym prívlastkom, ako chudobinský, mestský, vojenský a pod.

Nie vždy sa zachovali písomnosti alebo staré mapy potvrdzujúce dané pomenovanie. Ako veľmi komplikované sa javí použitie už spomínaného názvu *Ondrejský cintorín*, ktorým sa v minulosti nazývalo hneď niekoľko cintorínov (tri zaniknuté a jeden existujúci):

- v stredoveku situovaný okolo Kostola sv. Ondreja na Rybárskom predmestí (Gažo a kol., 2003);
- na Dunajskej ulici označovaný starý Ondrejský cintorín za lazaretom, tiež Lazaretský cintorín (Ortvay, 2004; Holčík, 2017), písal o ňom Korabinský (1781), Obuchová (2017) ho umiestnila medzi dnešné ulice Dunajskú, Špitálsku a Rajskú;
- medzi ulicami Hollého a Mariánskou, tiež označovaný ako Špitálsky cintorín (Ortvay, 2005); išlo o cintorín chudobných pri kláštore alžbetínok, po zrušení cintorína na jeho mieste vznikla Hollého ulica (Gažo a kol., 2003);
- najmladší (nový) Ondrejský cintorín z roku 1784 na dnešnej Ulici 29. augusta (Ortvay, 2005), časť z neho existuje dodnes.

Na určenie veku a polohy cintorína, ale aj jeho názvu nám často pomôžu staré mapy z rôznych období (tab. 1) a ďalšie archívne dokumenty a písomnosti. Tieto však nemusia poskytovať pravdivú informáciu a skúmaný objekt sa často chybné prenáša do ďalších prameňov. Niektoré údaje možno preto len predpokladať.

Lokalizácia historických cintorínov v Bratislave do konca 19. storočia

Podľa lokalizácie možno historické cintoríny v Bratislave od svojho vzniku až do konca 19. storočia rozdeliť do šiestich kategórií (tab. 1, obr. 1). Tie, ktoré sa zachovali až do súčasnosti, sú podľa zákona č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších predpisov chránené ako nehnuteľné národné kultúrne pamiatky (NNKP) alebo ako pamätihodnosti mesta (PM)

A) Cintorín na hradnom návrší v opevnení Bratislavského hradu

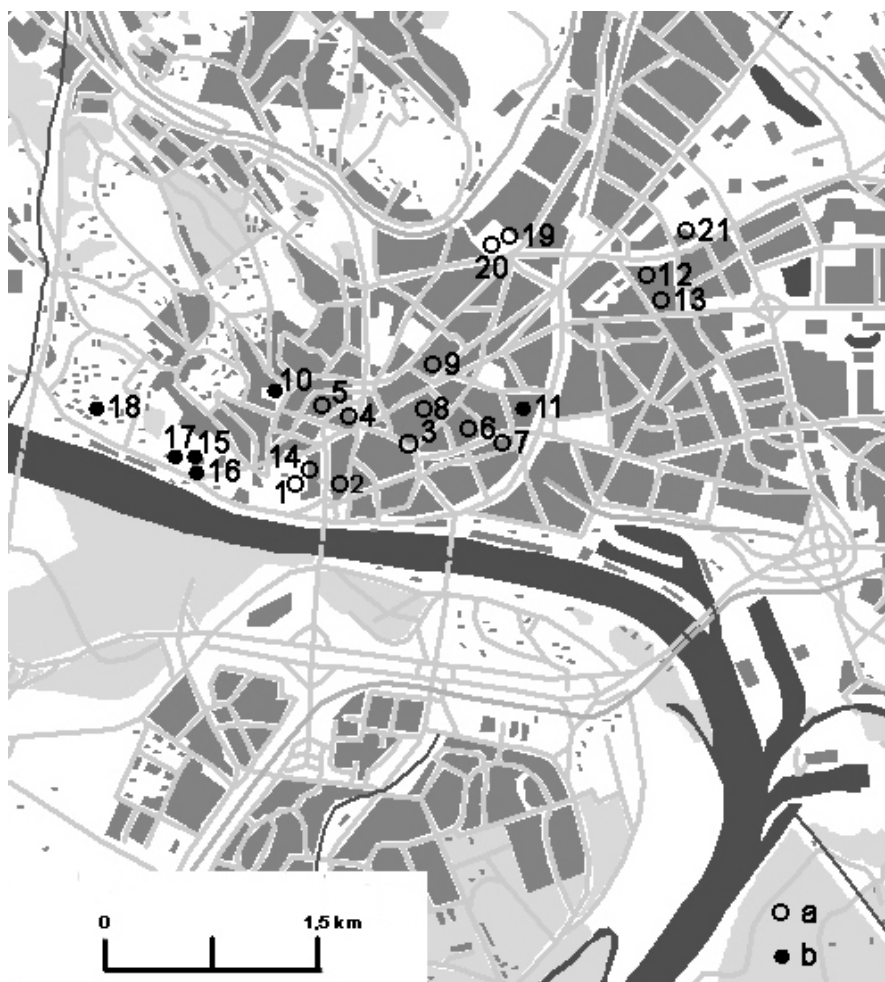
Cintorín na Bratislavskom hrade – v areáli dnešného hradu na východnej hradnej terase sa zachovali zvyšky základov pôvodného slovenského kostola, okolo ktorého sa pochovávalo už v 9. storočí (Bagin, Krajčí,

Tab. 1. Prehľad zaniknutých a existujúcich historických cintorínov v Bratislave do konca 19. storočia

Poradové číslo na obr. 1	Historický názov cintorína (c.)	Nehnutelná národná kultúrna pamiatka (NNKP), pamätihodnosť mesta (PM)	Približný vznik, resp. prvá zmienka*	Zrušenie	Lokalita	Marquartov plán z roku 1765	Nedatovaná mapa asi z roku 1780	Neyderova mapa z roku 1820	mapa Bratislavy v Ortvoayovom diele z roku 1905
Cintorín na hradnom nábreží v opevnení Bratislavského hradu									
1	C. na Bratislavskom hrade	Pamiatkový objekt c. prístupný ako NNKP Bratislavský hrad	asi 9. stor.	asi do 12. stor.	východná terasa Bratislavského hradu	-	-	-	-
Cintorín vo vnútornom meste obolčanom mestskými hradbami									
2	C. sv. Martina	-	začiatkom 13. stor.	1736, resp. 1778	Rudnayovo nám. v okolí Dómu sv. Martina	-	X	-	-
Cintoríny vo vnútornom predmestí medzi mestskými hradbami a palisádovým opevnením									
3	C. sv. Vavrinca, Laurinský c.	NNKP zaniknutá Kaplnka sv. Jakuba	1437*	1528; 1774	dolná časť Námestia SNP	-	-	-	-
4	C. sv. Michala, Michalský katolícky c.	-	1325*	1528	Župné nám. – Veterná ul.	-	-	-	-
5	(Nový) Michalský evanjelický c. (neskôr ako starý)	NNKP Kaplnka starého evanjelického c.	asi 1682	1784	Lýcejná – Kozia Konventná – Kozia ul.	27. Evangelischer Freithof	č. 358, bez názvu	len č. 333	-
6	C. sv. Jozefa, Jozefský c., Lazaretský c.	-	polovica 17. stor.	neznámy údaj	Dunajská – Lazaretská – Rajska ul.	26. Joseph Freithof	X	-	-
7	Vonkajší lazaretský c., Starý Ondrejský c. za lazaretom	-	1713, 1780 ešte existoval	neznámy údaj	Grösslingová – Ulica 29. augusta – Továrnska ul.	25. Andreas Freithof	X	-	-
8	(Starý) Ondrejský c., Špitálsky c., C. za meštianskym špitálom	-	asi po roku 1765, 1820 ešte existoval	neznámy údaj	Heydukova – Hollého – Mariánska ul.	-	Coemeterium S. Andrea (bez čísla)	áno (symbol †)	-
Cintoríny na vonkajšom predmestí medzi palisádovým a šancovým opevnením									
9	C. sv. Jána, Svätójánsky c., Jánsky c., Valónsky c.	-	1621	v 19. stor.	Námestie slobody – Jánska – Slovanská ul.	X	Coemeterium S. Joannis (bez čísla)	len č. 1019	-
10	C. pri Kozej bráne	NNKP Evanjelický c. Kozia brána; PM C. Kozia brána	1783	dodnes	Bradlianska – Sulekova ul. – Palisády	-	-	áno (symbol †)	26. Evang. Friedhof – Evang. temetó inaházal
11	(Nový) Ondrejský c.	NNKP Ondrejský c.; PM Ondrejský c.	1784	dodnes	Ul. 29. augusta	-	-	áno (symbol †, č. 1338)	48. St. Andreas-Friedhof – Szt. András-temetó

Poradové číslo na obr. 1	Historický názov cintorína (c.)	Nehnutelná národná kultúrna pamiatka (NNKP), pamätihodnosť mesta (PM)	Približný vznik, resp. prvá zmienka*	Zrušenie	Lokalita	Marquartov plán z roku 1765	Nedatovaná mapa asi z roku 1780	Neyderova mapa z roku 1820	mapa Bratislavy v Ortovayovom diele z roku 1905
12	Cisársko-kráľovský vojenský c.	-	po 1780	asi začiatkom 20. stor.	Miletičova ul.	X	X	áno (symbol †)	79. K. u. k. Militärfriedhof – Cs. és k. katonai temető
13	Mestský c., Starý c. chudobných	-	po 1780	asi začiatkom 20. stor.	Miletičova ul.	X	X	-	80. Armenfriedhof – Szegények temetője
Cintoríny na hradnom návrší mimo opevnenia Bratislavského hradu									
14	C. sv. Mikuláša, Mikulášsky c.	-	13. stor.	80. roky 18. stor.	Mikulášska ul.	-	áno (symbol †)	-	-
15	Nový mikulášsky c., Podhradský c., Katolícky c. sv. Mikuláša	PM Podhradský c.	1784	dodnes	Žižkova ul.	X	X	áno (symbol †)	52. Theresienst. kath. Friedhof – Terezávárosi kath. temető
16	Starý židovský c.	NNKP Mauzóleum Chatama Sofera	asi 1670	1845	Žižkova ul.	1. Juden Freithof	X	áno (symbol Ⓝ)	zakreslená plocha bez označenia
17	Nový židovský c. ortodoxný	NNKP Nový židovský c. ortodoxný	1846	dodnes	Žižkova ul.	X	X	-	53. Israel. Friedhof – Izrael. temető
18	Neologický židovský c.	NNKP Neologický židovský c.	1873	dodnes	Žižkova ul.	X	X	X	X
Cintoríny za šancovými opevnením									
19	Novomeský (blumentálsky) evanjelický c.	-	1778	začiatkom 60. rokov 20. stor.	Račianska ul.	X	X	áno (symbol †)	75. Neustädt. evang. Friedhof – Ujvárosi evang. temető
20	Blumentálsky rímsko-katolícky c.	-	1781	začiatkom 60. rokov 20. stor.	Smrečianska – Šancová ul. – Račianske mýto	X	-	áno (symbol †)	74. Neustädt. kath. Friedhof – Ujvárosi kath. temető
21	Nový c. chudobných, Novší mestský (chudobinský) c.	-	na rozhraní 19. a 20. stor.	asi do roku 1940	Trnavská cesta – Ul. odbojárov	X	-	X	X

Vysvetlivky: – cintorín neexistoval alebo nie je údaj k dispozícii, X – cintorín leží mimo mapy

Obr. 1. Lokalizácia zaniknutých a existujúcich historických cintorínov v Bratislave do konca 19. storočia. Zdroj: Podkladovú mapu zo ZBGIS® spracoval Pavol Kenderessy, odborný obsah autorka

Vysvetlivky: *Historický cintorín*: a – zaniknutý, b – existujúci; *Názvy cintorínov (bližšia charakteristika v tab. 1)*: 1 – Cintorín na Bratislavskom hrade, 2 – Cintorín sv. Martina, 3 – Cintorín sv. Vavrinca, 4 – Cintorín sv. Michala, 5 – Michalský evanjelický cintorín, 6 – Cintorín sv. Jozefa (lazaretský), 7 – Vonkajší lazaretský cintorín (Starý Ondrejský cintorín), 8 – Ondrejský cintorín (špitálsky), 9 – Cintorín sv. Jána, 10 – Cintorín pri Kozej bráne, 11 – Ondrejský cintorín, 12 – Cisársko-kráľovský vojenský cintorín, 13 – Mestský cintorín, 14 – Cintorín sv. Mikuláša, 15 – Nový mikulášsky cintorín (Podhradský cintorín), 16 – Starý židovský cintorín, 17 – Nový židovský cintorín ortodoxný, 18 – Neologický židovský cintorín, 19 – Novomestský (blumentálsky) evanjelický cintorín, 20 – Blumentálsky rímsko-katolícky cintorín, 21 – Nový cintorín chudobných

1988). Predpokladá sa, že na plošine hradného návršia sa až do konca 12. storočia nachádzal kresťanský cintorín s karnerom (Horváth, 1971). Dnes pamiatkový objekt Cintorín príkostolný je súčasťou NNKP Bratislavský hrad.

B) Cintorín vo vnútornom meste obohanom mestskými hradbami

Cintorín sv. Martina – stredoveký vnútromestský cintorín sa nachádzal v okolí dnešného Dómu sv. Martina. Dá sa predpokladať, že tu pochovávali už začiatkom

13. storočia až do jeho úradného uzavretia v roku 1736, ale naďalej dochádzalo k častým porušeniam a pochovávalo sa aj po tomto roku (Horváth, 1971). Úplne bol zrušený v roku 1778 predovšetkým z hygienického hľadiska a kvôli rozvoju mesta (Ortvay, 2006). Bol to jediný cintorín vo vnútornom opevnenom starom meste.

C) Cintoríny vo vnútornom predmestí medzi mestskými hradbami a palisádovým opevnením

Do 18. storočia sa cintoríny budovali vo vnútornom predmestí v okolí kostolov alebo boli založené pri nemocničných a zapaťovacích ústavoch, kde boli často aj kostoly. V priestore pred mestskými hradbami neďaleko Michalskej brány v okolí Panenskej a Konventnej ulice dostali v 80. rokoch 17. storočia v čase rekatolizácie (protireformácie) evanjelici povolenie na vytvorenie kultúrneho a náboženského centra spolu s kostolom a cintorínom.

Cintorín sv. Vavrinca, Laurinský cintorín – nachádzal sa pri Kostole sv. Vavrinca neďaleko Laurinskej/Vavrincekej brány v rovnomennej Osade sv. Vavrinca, neskôr po vybudovaní mestských hradieb patril do Vavrincekého predmestia. Zaberá priestor malého námestia pred dnešnou Starou tržnicou, v dolnej časti dnešného Námestia SNP. Na cintoríne stála gotická Kaplnka sv. Jakuba, písomná zmienka s týmto miestom sa viaže k roku 1437 (Horváth, 1971).

Počas protitureckej obrany došlo v roku 1528 k zbúraniu tohto kostola, cintorínskej kaplnky aj k zničeniu cintorína. Cintorín sa neskôr obnovil. Počas morovej epidémie v roku 1679 slúžil ako morové pohrebisko. V čase búrania mestských hradieb v roku 1774 došlo k úplnému zrušeniu tohto cintorína (Horváth, 1971). Miesto zaniknutej Kaplnky sv. Jakuba s karnerom na dnešnom Námestí SNP sú NNKP.

Cintorín sv. Michala, Michalský katolícky cintorín (starý/niekdajší katolícky cintorín) – nachádzal sa na Michalskom predmestí oproti južnej zástavbe na Veter-

nej ulici na mieste dnešného kostola trinitárov a Župného domu (dnes historická budova Národnej rady SR) (Ortvay, 2004). Kostol sv. Michala sa spomína v mestskej účtovnej knihe v roku 1325 (pravdepodobne existoval už aj cintorín). Ako všetky predmestské kostoly a cintoríny, aj tieto zbúrali v roku 1528 z dôvodu blížiacieho sa tureckého nebezpečenstva a materiál použili na spevnenie mestských hradieb.

(Nový) Michalský cintorín, Michalský evanjelický cintorín – nachádzal sa v oblasti evanjelického duchovného a vzdelanostného centra, presnejšie medzi Kozou a Lýcejnou ulicou, resp. na východnej polovici Konventnej ulice, zo severu hraničil so záhradami južnej zástavby Panenskej ulice. Do cintorína sa vstupovalo z Lýcejnej ulice. Rozprestieral sa na pozemkoch bývalých záhrad. Cintorín mohol vzniknúť len s podmienkou, že sa na ňom budú pochovávať aj katolíci, ale nebolo to doložené (Horváth, 1971). Založený bol okolo roku 1682, v roku 1784 ho uzavreli a v roku 1860 bol pozemok rozparcelovaný a tak predĺžením vznikla aj západná časť Konventnej ulice (Ortvay, 2004). Horváth (1971) uvádza, že na cintoríne pochovávali do roku 1783. Na Marquartovom pláne z roku 1765 je cintorín zakreslený ako 27. *Evangelischer Freithof*. Na Neyderovej mape z roku 1820 sa areál cintorína zachoval, ale v tomto čase by mal byť už uzatvorený. Keď začal fungovať Cintorín pri Kozej bráne, tento začali nazývať Starý cintorín (Horváth, 1971). Z cintorína ostali zachované len obvodový múr a jediný objekt – Kaplnka starého evanjelického cintorína vo farskom úrade, evidovaná ako NNKP.

Cintorín sv. Jozefa, Jozefský cintorín, Lazaretský cintorín – nachádzal sa pri mestskom lazarete pred Dunajskou bránou na dnešnej Dunajskej ulici (v minulosti pokračovala ešte ako Lazaretská ulica), vznikol asi v druhej polovici 17. storočia (Ortvay, 2004). Horváth (1971) ho umiestnil na križovatku dnešných ulíc Dunajskej a Lazaretskej na plochu dnešného ihriska. Bol tu útulok pre chudobných a starých s Lazaretským kostolom a cintorínom. Išlo o cintorín chudobinca (starobinca), založený až po zriadení mestského lazaretu. Na Marquartovom pláne z roku 1765 je cintorín zakreslený ako rozsiahly komplex s označením 26. *Joseph Freithof*. Na Neyderovej mape z roku 1820 figuruje ako mestský špitál s označením *W. Städtische Lazareth* so spomínaným areálom cintorína, ktorý nie je však označený symbolom (krížom) ako cintorín, ale skôr ako okrasná záhrada.

Vonkajší lazaretský cintorín (Horváth, 1971), niekedy označovaný aj ako **Ondrejský cintorín** – bol zriadený na jar 1713 na masové pochovávanie počas morovej epidémie (morové pohrebisko), nebol riadnym cintorínom (Horváth, 1971). Vznikol na mieste bývalých ról, v oblasti dnešných ulíc Dunajskej a Grösslingovej (Horváth, 1971). Na niektorých mapách bol označovaný ako (starý) *Ondrejský cintorín* za lazaretom na Dunajskej ulici (Ortvay, 2004). Na Marquartovom pláne z roku 1765 je cintorín zakreslený ako rozsiahly komplex s označením

25. *Andreas Freithof*, v strede je kríž. Pri detailnejšom skúmaní je jeho lokalizácia skôr posunutá ďalej, smerom von z mesta, do oblasti Ulice 29. augusta, Továrenskej a Grösslingovej ulice. Hudáková (1988a) sa odvoláva na mapu z roku 1780 z Archívu hlavného mesta SR Bratislavy, kde je tento cintorín označený ako Lazaretský. Horváth (1971) úplne vylúčil, že tento vonkajší lazaretský cintorín, ktorý sa skôr označoval ako morové pohrebisko, by sa mohol volať aj ondrejský. Marquart označil tento vonkajší cintorín ako Ondrejský cintorín, ale viacerí autori sa domnievajú, že by malo ísť o pomenovanie Ondrejského cintorína pri alžbetínkach (napr. Hudáková, 1988b).

(Starý) Ondrejský cintorín, Špitálsky cintorín, Cintorín za meštianskym špitálom – nachádzal sa na mieste dnešnej Heydukovej ulice, medzi ulicami Hollého a Mariánskou, všetky tri ulice vtedy ešte neexistovali. V tomto priestore sa nenachádzali žiadne ulice. Cintorín pravdepodobne slúžil na potreby Meštianskeho zaopatrovacieho ústavu sv. Ladislava. Nachádzal sa v blízkosti kláštora a kostola alžbetínok, ktoré tu tiež mali vyhradenú menšiu plochu na cintorín, podobne aj milosrdní bratia mali vyčlenený malý ústavný cintorín pre svoju rehoľnú nemocnicu (Horváth, 1971). Gažo a kol. (2003) lokalizovali cintorín pri múre alžbetínskeho kláštora na mieste novovzniknutej Hollého ulice. Na Marquartovom pláne z roku 1765 boli v týchto miestach ešte zakreslené okrasné a asi aj úžitkové/kláštorné záhrady. Tento cintorín vznikol približne v tom období, keď bola spracovaná aj táto mapa, preto ho autor mapy ešte nezakreslil. Na mape cca z roku 1784 bol cintorín označený ako *Coemeterium S. Andrea*. Na Neyderovej mape z roku 1820 bol pozemok ešte označený viacerými krížmi.

D) Cintoríny na vonkajšom predmestí medzi palisádovým a šancovým opevnením

Cintorín sv. Jána, Svätójánsky/Jánsky cintorín, starší názov **Valónsky cintorín** – nachádzal sa pred Schöndorfskou bránou ešte začiatkom 19. storočia. Bol pomenovaný podľa Valónov, ktorí žili v meste (Ortvay, 2007) a vznikol z pohrebiska padlých Valónov v roku 1621 pri obklúčení mesta (Horváth, 1971). Spočiatku sa toto pohrebisko nazývalo Valónskym cintorínom a po postavení Kaplnky sv. Jána sa premenovalo na Svätójánsky cintorín. Aj tento cintorín bol v roku 1713 prechodne vyhlásený za morový (Horváth, 1971). Rozprestieral sa medzi Námestím slobody, Jánskou a Slovanskou ulicou, zaberá celý pozemok budúcej plynárne. Stál na mieste dnešných budov Slovenskej technickej univerzity v Bratislave. Na Neyderovej mape z roku 1820 mal číslo 1019, v strede cintorína bol zakreslený objekt – kaplnka.

Cintorín pri Kozej bráne – evanjelický cintorín vznikol na mieste starších vinohradov, jeho založenie sa datuje od roku 1783 (Ortvay, 2004; Horváth, 1971). Bol podmienený reformou Jozefa II., aby sa v obytných a husto zastavaných plochách cintoríny zrušili. Voľba nového cintorína padla na nezastavené územie vo vini-

ciach, do oblasti dnešných ulíc Bradlianskej, Šulekovej a Palisád. Aj tento cintorín rozlohou nestačil a vzápätí sa rozšíril. Zachoval sa do súčasnosti. Dnes existuje ako NNKP Evanjelický cintorín Kozia brána a PM Cintorín Kozia brána.

(Nový) Ondrejský cintorín – zriadený v roku 1784, keď zanikol Starý Ondrejský cintorín pri kláštore a kostole alžbetínok. Jeho rozloha sa niekoľkokrát rozširovala. Vnikol neďaleko Aspremontovho paláca so záhradou (dnešnou Medickou záhradou), ktorý pochádza z roku 1770 (Ortvay, 2004). Na Neyderovej mape z roku 1820 je Ondrejský cintorín zakreslený pomerne ďaleko od hustej zástavby, vtedy sa nachádzal medzi poľami a záhradami. Zaberá priestor medzi Ulicou 29. augusta, Poľnou a Karadžičovou. Zachoval sa do súčasnosti, ale jeho rozloha sa viackrát zmenšovala. Dnes je ako NNKP a PM Ondrejský cintorín.

C. k. vojenský cintorín – Cisársko-kráľovský vojenský cintorín sa nachádzal na začiatku dnešnej Miletičovej ulice od Trnavského mýta v oblasti *Sau Heide* (pasienka sviň) a záhrad, kde sa v tom čase nenachádzali väčšie stavby. Vznikol po roku 1780 za vlády Jozefa II. (Horváth, 1971). Je zakreslený na Neyderovej mape z roku 1820 bez uvedenia názvu s viacerými krížmi.

Mestský cintorín, Starý cintorín chudobných – nachádzal sa hneď v blízkosti vojenského cintorína, južne od neho. Vznikol tiež po roku 1780 ako vojenský cintorín a podliehal priamo mestskej rade (Horváth, 1971). Pochovávali sa sem všetky zosnulé osoby, ktoré nemohli byť z akýchkoľvek príčin pochované na konfesionálnych, resp. cirkevných cintorínoch (Horváth, 1971). Je zvláštne, že na Neyderovej mape z roku 1820 nie je zakreslený. Možno nebol zvlášť vykreslený a bol spojený s vojenským cintorínom.

E) Cintoríny na hradnom návrší mimo opevnenia Bratislavského hradu

Špecifickú polohu majú cintoríny, ktoré boli založené na hradnom návrší medzi opevnením hradu a mestom, resp. medzi hradom a tokom Dunaja.

Cintorín sv. Mikuláša, Mikulášsky cintorín – nachádzal sa na východnom svahu hradného návršia pri Kostole sv. Mikuláša v Podhradí, medzi dvoma hradbami – medzi hradom a mestom. Z výskumov sa predpokladá, že išlo o malý cintorín, na ktorom sa mohlo pochovávať už v 13. storočí (Horváth, 1971). Na cintorín pochovávali len obyvatelov z Podhradia okrem Vydrice, ktorá od roku 1390 patrila pod slobodné kráľovské mesto, preto týchto obyvateľov pochovávali už na mestské cintoríny. V 80. rokoch 18. storočia bol uzavretý (Horváth, 1971).

Nový mikulášsky cintorín, nový katolícky Cintorín sv. Mikuláša, Podhradský cintorín sv. Mikuláša (Horváth, 1971), **Podhradský katolícky cintorín** (Ortvay, 2003) – vznikol za panovania cisára Jozefa II. okolo roku 1780 na južných svahoch hradného návršia

nad dnešnou Žižkovou ulicou, blízko kameňolomu, kde sa predtým nachádzali staré vinohrady. V roku 1783 upravili terén a začiatkom roka 1784 sa tu už pochovávalo (Horváth, 1971). Pochovávalo sa sem katolícke obyvateľstvo Podhradia, okrem Vydrice. Zo západnej strany ho lemuje Židovský cintorín ortodoxný. Na mape z roku 1820 je zakreslený symbolom. Zachoval sa do súčasnosti, je ako PM Podhradský cintorín.

O existencii židovských cintorínov sa pred rokom 1670 nezachovalo dostatok písomností (Horváth, 1971). Existuje niekoľko hypotéz, kde by sa mohol stredoveký (pôvodný, starý) židovský cintorín nachádzať (Ortvay, 2004; Horváth, 1971): (1) podľa stredovekých písomností by sa židovský cintorín mohol nachádzať aj na dnešnom Námestí 1. mája, ale nedá sa to s určitosťou dokázať; (2) v oblasti uršulínskeho kláštora, pretože pozdĺž mestských hradieb v okolí Nedbalovej ulice bolo židovské geto/komunita; (3) na Štúrovej ulici, (4) najpravdepodobnejšia hypotéza tvrdí, že stredoveký židovský cintorín sa nachádzal, aj pred vyhnaním Židov z mesta v roku 1526, pri vyústení električkového tunela, teda na južných svahoch hradného návršia, kde v roku 1670 založili židovský cintorín. Na konci zástavby na Žižkovej ulici bol vľavo pod cestou židovský cintorín a vpravo nad cestou sa nachádzal kameňolom. Ortvay (2003) spomína starý a nový židovský cintorín, ale bližšie ich nelokalizuje.

Starý židovský cintorín – bol založený okolo 1670 pri dnešnom vyústení električkového tunela na nábreží Dunaja, na križovatke ulíc Žižkovej a bývalej Mlynárskej (Horváth, 1971). Cintorín sa rozprestieral západne od Zuckermandla (Podhradia) na južných svahoch hradného návršia. Vznik tohto cintorína sa predpokladá na tom istom mieste ako bol stredoveký židovský cintorín a spájal sa so založením pohrebného spolku *Chevera-Kadischa* a bratislavským rabínom *Chatamom Soferom* v roku 1670 (Horváth, 1971). Pochovávalo sa tu až do roku 1845, ale v priebehu roku 1810 a neskôr aj v roku 1825 z dôvodu malej rozlohy cintorína hroby dva razy prekryli zeminou (Horváth, 1971). V roku 1942 boli hroby exhumované v súvislosti s reguláciou Dunaja a výstavbou tunela (Fil'o a kol., 2006) a prenesené do nového Židovského cintorína ortodoxného na dnešnú Žižkovu ulicu č. 36 (Horváth, 1971). Na Marquartovom pláne z roku 1765 je zakreslený ako 1. *Juden Freithof* na konci zástavby západne od Zuckermandla. Dnes sa z neho zachoval len fragment. Celý areál bol upravený, náhrobné kamene zrekonštruované a vytvorený pamätník – známy ako NNKP Mauzóleum Chatama Sofera (otvorený v roku 2002) v tesnej blízkosti tunela.

Nový židovský cintorín ortodoxný – pozemok bol zakúpený v roku 1845, pochovávať sa na dnešnej Žižkovej ulici č. 36 začalo v roku 1846. Nachádza sa na juhozápadnom svahu hradného návršia vedľa katolíckeho Podhradského cintorína (Horváth, 1971). Ulica sa predtým menovala *Karlsdorferstrasse*, *Károlyfalvai-út* (bý-

valá Karloveská cesta) – dnes Žižkova ulica, ktorou sa dalo dostať do Karlovej Vsi a Devína. Cintorín bol dvakrát rozšírený o okolité záhrady – v roku 1869 a 1926 (Horváth, 1971). Zachoval sa do súčasnosti. Dnes je ako NNKP Nový židovský cintorín (ortodoxný).

Neologický židovský cintorín – zriadený v roku 1873 na juhozápadnom svahu hradného návršia na dnešnej Žižkovej ulici č. 50 (Horváth, 1971). Nachádza sa asi 200 m od Židovského cintorína ortodoxného smerom na Karlovu Ves. Zachoval sa do súčasnosti. Dnes aj ako NNKP Neologický židovský cintorín.

F) Cintoríny za šancovým opevnením

Koncom 18. storočia došlo k zrušeniu cintorínov vo vnútornom meste a vnútornom predmestí. Novozaložené cintoríny vznikli v najvzdialenejších častiach mesta a boli odozvou na stále sa rozrastajúce mesto, ktoré potrebovalo nové priestory na svoj rozvoj.

Novomestský (blumentálsky) evanjelický cintorín – vznikol v roku 1778 (Horváth, 1971). Nachádzal sa na začiatku Račianskej ulice smerom von z mesta, v tesnej blízkosti Blumentálskeho rímsko-katolíckeho cintorína. Nachádzal sa na bývalých vinohradoch. Na Neyderovej mape z roku 1820 je v strede cintorína zakreslený väčší kríž a po stranách niekoľko menších. K jeho zrušeniu došlo začiatkom 60. rokov 20. storočia z dôvodu rozvoja mesta.

Blumentálsky rímsko-katolícky cintorín – vznikol v roku 1781 (Horváth, 1971). Nachádzal sa na Račianskom mýte, ohraničený ulicami Šancovou a Smrečianskou. Na Neyderovej mape z roku 1820 je zakreslený, označený väčším krížom a niekoľkými menšími, spolu aj s menšou stavbou. K jeho zrušeniu došlo začiatkom 60. rokov 20. storočia z dôvodu rozvoja mesta.

Nový cintorín chudobných, Novší mestský (chudobinský) cintorín – nachádzal sa na križovatke dnešnej Trnavskej cesty s Ulicou odbojárrov. Zriadili ho na rozhraní 19. a 20. storočia na mieste, kde v roku 1940 postavili klzisko, predchodcu dnešného zimného štadióna, a časť letného kúpaliska (Horváth, 1971).

Pre úplnosť možno ešte spomenúť dva cintoríny, ktorých vznik sa datuje na začiatok 20. storočia (Horváth, 1971): (1) *Cintorín v Slávičom údolí* zriadený v roku 1912 ako mestský, resp. chudobinský cintorín, pochovávali sem aj padlých vojakov počas prvej svetovej vojny, ale prešla sem aj časť exhumovaných hrobov z obidvoch zrušených blumentálskych cintorínov, preto sa cintorín rýchlo rozširoval; (2) *Martinský cintorín* zriadený v roku 1919 na dnešnej Trnavskej ceste. Na obidvoch cintorínoch sa pochováva aj v súčasnosti.

Pamiatková a prírodná ochrana historických cintorínov

Podľa zákona č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších predpisov môžu byť historické cintoríny chránené ako národné kultúrne

pamiatky alebo ako pamätihodnosti obce. Pre svoju mimoriadnu architektonickú a historickú hodnotu sú najstaršie zachované bratislavské cintoríny vyhlásené za nehnuteľné národné kultúrne pamiatky (NNKP) alebo pamätihodnosti mesta (tab. 1). Štyri cintoríny (Evanjelický cintorín Kozia brána; Ondrejský cintorín, Nový židovský cintorín ortodoxný, Neologický židovský cintorín) a štyri pozostatky bývalých cintorínov (Cintorín prikostolný, Kaplnka sv. Jakuba, Kaplnka starého evanjelického cintorína, Mauzóleum Chatama Sofera) sú zapísané a evidované v *Ústrednom zozname pamiatkového fondu SR ako nehnuteľné národné kultúrne pamiatky s celoslovenským významom* (<https://www.pamiatky.sk/sk/page/register-nkp-tabulkove-zoznamy>). Do Celomestského zoznamu pamätihodností mesta Bratislavy sú ako pamätihodnosti mesta s lokálnym významom zaradené pomníky a hroby s náhrobníkmi významných osobností na troch cintorínoch – Cintorín Kozia brána, Ondrejský cintorín, Podhradský cintorín (http://muop.bratislava.sk/vismo/zobraz_dok.asp?id_org=600176&id_ktg=1056). Vzhľadom na vek uvedených cintorínov ich hodnota dnes spočíva nielen v historickej a architektonickej, ale aj v prírodnej – vo výskyte starých stromov, hniezdení vzácných druhov vtákov, prevyšujúcej biodiverzite v porovnaní s okolitou mestskou krajinou a pod. (Eliáš, 2009; Kalivodová, Vojtaššáková, 2009).

Podľa zákona č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny v znení neskorších predpisov sa cintoríny pre svoju ekologickú a biologickú významnosť môžu stať súčasťou územných systémov ekologickej stability (ÚSES) napr. ako miestne biocentrá alebo interakčné prvky, príp. súčasť línie biokoridorov. V súčasnosti žiaden cintorín nie je chráneným územím, príp. podľa § 25 zákona č. 543/2002 Z. z. chráneným krajinným prvkom, ktorý by plnil spomínanú funkciu biocentra, biokoridoru alebo interakčného prvku najmä miestneho alebo regionálneho významu. Najschodnejšou cestou na posilnenie ich ochrany je zabezpečiť ju prostredníctvom prvkov ÚSES. Najmä v mestskom prostredí treba zachovať tieto „poloprírodné“ miesta.

Ako vyplynulo z Regionálneho ÚSES (Králik a kol., 2005) zatiaľ žiaden z cintorínov nie je celý zaradený do prvkov ÚSES, len jeho okrajovými časťami:

- navrhovaný regionálny biokoridor Horský park – Hradný vrch – Ondrejský cintorín – pre mobilnejšie druhy stavovcov (vtáky a drobné cicavce), ktoré sa dokázali do určitej miery adaptovať na urbanizované prostredie, bol zrušený;
- vyčlenené regionálne biocentrum Hradný vrch – na južnom svahu hradného návršia so skalnými a teplomilnými spoločenstvami len čiastočne zasahuje do okrajových častí Podhradského cintorína a Židovského cintorína ortodoxného.

Ďalšou súčasťou Regionálneho ÚSES bolo vyčleniť významné lokality z rôznych hľadísk, ktoré by neskôr mohli byť súčasťou nejakého prvku ÚSES (Králik a kol., 2005):

- genofondovo významná lokalita fauny – Hradný vrch;
- genofondovo významné lokality flóry – cintoríny nad Parkom kultúry a oddychu a Hradný vrch – Podhradie;
- geologicky významná lokalita – Hradný vrch;
- významné krajinné prvky – v mestskej časti Staré Mesto bolo evidovaných šesť historických cintorínov bez bližšej špecifikácie.

Z hľadiska ochrany prírody by si historické cintoríny zaslúžili väčšiu pozornosť, nakoľko zelených plôch v meste ubúda, a tak by si mohli zabezpečiť lepšiu „nedotknuteľnosť“ svojho územia aj do budúcnosti v podobe napr. chránených krajinných prvkov alebo interakčných prvkov alebo biocentier na miestnej úrovni.

* * *

Historické cintoríny tvoria určitú etapu vo vývoji mestskeho prostredia starej Bratislavy. S rozvojom mesta začalo rásť prvé environmentálne povedomie obyvateľstva, ktoré aj z dôvodu šírenia novej nákazy začalo rušiť vnútromestské a vnútropredmestské cintoríny, zriaďované v okrajových častiach mesta. Až do konca 19. storočia vzniklo v meste a na jeho predmestiach celkovo 21 cintorínov. Dodnes sa zachovalo päť (Cintorín pri Kozej bráne, Ondrejský cintorín, Nový mikulášsky cintorín – Podhradský cintorín, Nový židovský cintorín ortodoxný, Neologický židovský cintorín) a ďalšie štyri (cintorín na Bratislavskom hrade – ako Cintorín príkostolný, Starý židovský cintorín – ako Mauzóleum Chatama Sofera, Cintorín sv. Vavrinca – ako zaniknutá Kaplnka sv. Jakuba s karnerom, Michalský evanjelický cintorín – ako Kaplnka starého evanjelického cintorína) sú už len historické fragmenty. Historická hodnota uvedených cintorínov je zdôraznená tým, že boli vyhlásené za národné kultúrne pamiatky alebo pamätihodnosti mesta. Naďalej zaostáva ich prírodná ochrana, prevažne sú označované len ako významné genofondové lokality.

Z historického hľadiska je ešte veľký priestor na ďalší výskum, kedy niektoré cintoríny vznikli, ako sa menilo ich pomenovanie, kde sa vlastne nachádzali. Nie vždy máme dostatok podkladov na to, aby sme vedeli zistiť všetky údaje o nich. Možno aj nám raz história odkryje viac zo svojich podzemných dejín.

Literatúra

- Bagin, A., Krajčí, J.: Kostoly a kaplnky hlavného mesta SSR Bratislavy. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1988, 216 s.
- Eliáš, P.: Cintoríny ako antropogénne biotopy. *Životné prostredie*, 2009, 43, 5, s. 265 – 270.
- Fífo, R., Pöss, O., Šilberský, A.: Premeny Zuckermanďla. Bratislava: SNM – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 2006, 74 s.
- Gažo, M., Holčík, Š., Zinser, O.: Bratislava pred sto rokmi a dnes. Bratislava: Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT, 2003, 202 s.
- Holčík, Š.: Človek sa dennodenne stretával. In: Obuchová, V.: Ondrejský cintorín. Edícia Bratislava – Pressburg. Bratislava: Marenčin PT, spol. s r. o., 2017, s. 5 – 10.

- Horváth, J.: Vznik a vývin cintorínov v Bratislave do roku 1918. *Spisy Mestského múzea v Bratislave*, ročenka 1970, zväzok 6. Martin: Vydavateľstvo Osveta, n. p., 1971, s. 245 – 266.
- Hudáková, H.: Bratislava, mapa z roku 1765. Marquartov plán Bratislavy z roku 1765. Bratislava: Slovenská kartografia, 1988a, 16 s.
- Hudáková, H.: Bratislava, mapa z roku 1820. Neyderov plán Bratislavy z roku 1820. Bratislava: Slovenská kartografia, 1988b, 20 s.
- Kalivodová, E., Vojtaššáková, P.: Refúgiá vtákov na bratislavských cintorínoch. *Životné prostredie*, 2009, 43, 5, s. 283 – 286.
- Korabinský, J. M.: Beschreibung der königl. ungarischen Haupt-Frey- und Krönungsstadt Pressburg. Nebst einem Anhang vom königlichen Schlosse und der umliegenden Gegend. Erster Theil. Mit dem Grundrisse der Stadt und der umliegenden Gegend. Pressburg: bey Johann Mathias Korabinsky, 1781, 138 p.
- Králik, J., Brezníková, S., Kučerová, M., Rošfanská, Z., Juhásová, J., Michalka, R.: Implementácia územných systémov ekologickej stability (ÚSES). Aktualizácia prvkov regionálneho ÚSES mesta Bratislavy. Bratislava: Slovenská agentúra životného prostredia, 2005, 86 s.
- Obuchová, V.: Ondrejský cintorín. Edícia Bratislava – Pressburg. Bratislava: Marenčin PT, spol. s r. o., 2017, 192 s.
- Ortvay, T.: Ulice a námestia Bratislavy. Podhradie, Theresienstadt, Terézváros. Bratislava: Albert Marenčin, Vydavateľstvo PT, spol. s r. o., 2003, 144 s.
- Ortvay, T.: Ulice a námestia Bratislavy. Ferdinandovo mesto, Ferdinandstadt, Nándorváros. Bratislava: Albert Marenčin, Vydavateľstvo PT, spol. s r. o., 2004, 144 s.
- Ortvay, T.: Ulice a námestia Bratislavy. Mesto Františka Jozefa, Franz Josef-Stadt, Ferencz-József-Város. Bratislava: Albert Marenčin, Vydavateľstvo PT, spol. s r. o., 2005, 160 s.
- Ortvay, T.: Ulice a námestia Bratislavy. Staré Mesto, Altstadt, Óváros. Bratislava: Albert Marenčin, Vydavateľstvo PT, spol. s r. o., 2006, 216 s.
- Ortvay, T.: Ulice a námestia Bratislavy. Nové Mesto, Neustadt – Ujváros. Bratislava: Albert Marenčin PT, spol. s r. o., 2007, 176 s.
- Pohaničová, J.: Cintorín a mesto: Príbeh bratislavských cintorínov. *Životné prostredie*, 2009, 43, 5, s. 277 – 282.

prof. RNDr. Tatiana Hrnčiarová, CSc.,

tatiana.hrnciarova@savba.sk

Ústav krajinnej ekológie Slovenskej akadémie vied,
Štefánikova 3, P. O. Box 254, 814 99 Bratislava